

V ILÚZII SLOBODY: ZDROJE A LIMITY SLOBODY SLOVA V POVOJNOVOM OBDOBÍ (PRÍPAD RUŽOMBERSKÉHO *OHŇOM A PEROM*)*

KATARÍNA ZAVACKÁ

Abstract: **In the illusion of freedom: sources and limits of freedom of expression in the post-war period. (The case of journal *Ohňom a perom* [With fire and pen])**

In the post-war Czechoslovak government programme, proclaimed in Košice on April 5, 1945, there were incorporated strong limitations on principles of parliamentary democracy, including the elements of preventive censorship.

In operation area of the Slovak national uprising, strong local editorial groups emerged since the summer 1944, acquiring common resistance experience while facing the pro-Nazi power. This made them more resistant also to expected subjection to any administrative or political pressure in the early post-war period.

Research into selected regional periodicals confirms relatively strong influence of local conditions on general textual content and also on prevailing mood of editorial boards in terms of potential resistance towards censorship. Compared to the Czech lands, censorship in Slovakia operated in a slightly different frame due to post-war reception of particular judicial norms from the war-time Slovak state by the Slovak national council.

The local bi-weekly journal *Ohňom a perom* (With fire and pen), produced by a group of former young anti-Nazi guerrilla fighters of Orava and Liptov region, remains an important source of knowledge of post-war media policy. Writing about everything they considered worth of interest and compensating the lacking editorial experience with devotion to freedom of expression, they chronicled also their own clashes with otherwise invisible preventive censorship.

Keywords: Slovakia; 1945; Košice government programme; preventive censorship; regional press

Kľúčové slová: Slovensko; 1945; Košický vládny program; predbežná cenzúra; regionálna tlač

DOI: 10.14712/23366478.2018.22

* Štúdiá je výsledkom projektu APVV-15-0267 : *Právny pluralizmus: zmeny v chápaní práva*. Autorka je vedeckou pracovníčkou Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

ÚVODOM

Koniec druhej svetovej vojny sa všeobecne spájal s očakávaniami obnovenia garancií občianskych práv a slobôd. Sloboda slova bola len jednou z nich, no vzhľadom na charakter ľudáckeho aj protektorátneho režimu sa jej obmedzenie dotýkalo rôznym spôsobom prakticky celej populácie. Ani v novom režime ľudovej demokracie sa však nerátalo s obnovením slobody slova na úroveň, ktorú v Československu dosahovala v medzivojnovom období. Rôzne skupiny obyvateľstva si to uvedomovali postupne, v závislosti od svojej politickej orientácie, ambícií a špecifických životných skúseností.

Pri spätnom pohľade na historické udalosti sa pozornosť zvyčajne vo veľkej miere sústreďuje na centrá politického diania a na konanie už vyprofilovaných osobností. Informácií o tom, ako toto dianie vnímali napríklad mladí (teda nerozhodujúci) ľudia v regiónoch (teda na periférii diania), býva k dispozícii menej. Niekedy však môžu zaujímavo prispieť k plnšiemu pochopeniu celkového kontextu.

Predložená štúdia sa zameriava na kontext zápasu o obnovu demokratického režimu v krátkom polročnom období po skončení vojny v regionálnom centre na severe Slovenska. Hlavným prameňom bolo periodikum, vydávané skupinou mladých ľudí v Ružomberku od júna 1945. Vzhľadom na ich spoločnú účasť v odboji, od ktorej redakcia odvodzovala legitimitu svojej kritiky spoločenských pomerov aj v čase mieru, bol príznačný aj názov časopisu – *Ohňom a perom*. Dôsledné odkazovanie sa na vlastnú „partizánsku“ minulosť bolo využiteľné ako argument viacerým smermi. Dalo sa ním vyvažovať konzervatívne nálepkovanie za „mladých“, „neskúsených“, a preto bez práva na verejné slovo. Ešte podstatnejšie však bolo, že minulosť „bývalých partizánov“ takejto redakcii uľahčovala život v prostredí, kde sloboda slova už bola postupne ale tvrdo limitovaná cenzúrnymi obmedzeniami.¹

Súkromné vydávanie periodík bolo na základe dohôd hlavných politických síl v obnovennej republike zakázané už na základe Košického vládneho programu a vydavateľmi sa mohli stať len strany a spoločenské organizácie združené v Národnom fronte. No ako oficiálne rešpektovaní veteráni odboja dokázali aj rôzni mladí doboví nadšenci vcelku ľahko vyhovieť podmienkam členstva v Národnom fronte tým, že získavali zastrešenie v rade vznikajúcich odbojárskych organizácií. Vzhľadom na dlhší, niekoľkokomesačný priebeh oslobodzovacích bojov, vrátane ich povstaleckej fázy, i na geografickú polohu hlavného mesta a na vysoký stupeň poškodenia dopravnej infraštruktúry a rozhlasových

¹ Predbežná cenzúra, ktorá bola zakázaná už v Rakúsko-uhorskej monarchii od roku 1848, bola dočasne zavedená počas vojnového stavu v I. svetovej vojne. Rovnako bola zavedená v súvislosti s mobilizáciou vyhlásenou vládou vyhláškou č. 183 Sb. z. a n. zo dňa 23. septembra 1938 o vstupe Československého štátu do brannej pohotovosti, vychádzajúcou zo zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. o obrane štátu, ktorým sa zavádzala aj predbežná cenzúra a iné mimoriadne opatrenia k ochrane verejných záujmov. Oficiálne bol stav brannej pohotovosti v Československu ukončený dňom 31. decembra 1945 vládnu vyhláškou č. 162 Sb. zo dňa 11. decembra 1945.

Istý typ predbežnej cenzúry však obsahoval aj Košický vládny program z 5. apríla 1945, a to v článku XV, ktorý určoval podmienky informovania o Sovietskom zväze a zahraničnej politike vôbec. Napríklad vyžadoval, aby bolo „z našich učebníc a pomôcok odstránené všetko to, čo tam bolo antisovietske“.

vysielačov,² sa na Slovensku po oslobodení ťažšie presadzovali centrálné noviny. Naopak, situácia priala postupnému vzniku rôznych regionálnych periódík, ktorých redakcie odvíjali svoju legitimitu od toho, že existovali „už počas povstania“, prípadne sa „už počas vojny“ podieľali aspoň na produkcii letákov.³ Priamo v Ružomberku išlo o silne prítomnú tradíciu. Už v júni 1939 bolo toto mesto dejiskom vzbury miestnej vojenskej posádky, počas ktorej niekoľko dní viala na vrchu Čebrať československá vlajka.⁴ V období Slovenského štátu tu pôsobila študentská skupina, ktorej viacerí členovia prešli väzením po tom, čo sa pokúsili výbušninou zaútočiť na spolkový dom Deutsche Partei, a po potlačení povstania z jej radov ubudli viacerí padlí a umučení.⁵

Vo svoj prospech mohli ambiciózni lokálni redaktori využiť i fakt, že po oslobodení napriek silnejúcemu centralizačnému komunistickému tlaku nebolo spektrum odbojárskych organizácií dlhšiu dobu úplne politicky unifikované. Navyše aj vo vnútri jednotlivých organizácií prebiehali mocenské spory, teda na pretláčanie svojich redakčných záujmov mohli využívať viaceré kanály. Spomínané *Ohňom a perom* bolo oficiálne registrované ako „Časopis Sväzu partizánov na Slovensku – okresnej odbočky v Ružomberku“.⁶

Potreba verejne sa ozvať po šiestich rokoch cenzúry, nastolenej v období slovenského štátu, bola v povojnovom období na Slovensku veľká. Konkrétne v *Ohňom a perom* svoje rozhodnutie vydávať časopis odôvodňovali potrebou „ozývať sa“ proti fašizmu, proti dedičstvu slovenského štátu, ľudákom, gardistom a „proti každému, kto zdržoval“ – podľa redakcie a čitateľov – „prácu ľudových súdov“.⁷ Spomedzi praktických motívov vydávania časopisu bola zjavná i potreba kontaktovať živých spolubojovníkov a snaha vystopovať osudy padlých.⁸ Prítomná bola i rétorika „čistoty“ ideálov a „očisty verejného života“,⁹ žiadajúca „od samého počiatku“ sa postaviť proti tým, ktorí získali legitimácie partizánov za protislužbu.

Časopis sa profiloval nadstranícky, kladúc „partizánskej tlači“ v mierových časoch za úlohu „napomáhať konsolidácii našich pomerov, bez ohľadu na stránicke záujmy“, „chrániť záujmy našich partizánov, bojovníkov za slobodu a ilegálnych pracovníkov“, a „usmerňovaním“ ul'ahčovať „prechod z hôr do normálnych kol'ají“.¹⁰ Pri správach z prostredia národných výborov dôsledne a bez rozdielu v úctivom tóne uvádzal „bra-

² Slovenský národný archív (SNA), fond Povereníctva informácií, 1945–1948, krabica 36, 21. februára 1946, Správa Dr. Belluša, s. 20.

³ Zodpovedný redaktor *Ohňom a perom* Miroslav E. Golecký bol súčasťou redakcie ružomerského povstaleckého časopisu *Vpred*, neskôr cyklostylovaného denného bulletinu *Najnovšie zprávy časopisu Vpred*, vydávaného do konca októbra 1944 v Liptovskej Osade. Od 17.4. sa zasa *Vpred* stal prvým okresným denníkom, vydávaným na oslobodenom území. In *Encyklopédia SNP (Dejiny SNP, V)*. Bratislava: Pravda, 1984, s. 604.

⁴ SNA, fond S-426-3. tiež CHYTKA, Stanislav (ed.). *Ružomerská vzbura*. Ružomberok: Okresný výbor SZPB a mesto Ružomberok, 2000.

⁵ BÖHM, Stanislav a kol. *250 rokov ružomerského gymnázia*. Gymnázium Ružomberok 1979, 206 s.

⁶ *Ohňom a perom*, I., č. 1, 23. 6. 1945, s. 1. Časopis Sväzu partizánov na Slovensku – okr. odbočky v Ružomberku.

⁷ Súkromný úradník: Keď čistiť, tak čistiť! In *Ohňom a perom*, r. I., č. 3, 8. 6. 1945, s. 11; Čo je s ľudovými súdmi. *Ohňom a perom*, I., č. 3, 8. 7. 1945, s. 12.

⁸ Partizáni pozor! Soznam padlých. *Ohňom a perom*, I., č. 2, 30. 6. 1945, s. 6.

⁹ Ad informandum. *Ohňom a perom*, I., č. 1, 23. 6. 1945, s. 2.

¹⁰ -vlp- Úlohy partizánskej tlače. *Ohňom a perom*, I., č. 7, 8. 8. 1945, s. 4

tov“ (demokratov), „*súdruhov*“ (komunistov), i „*kolegov*“ (rôznych mladých rovesníkov).¹¹

V čísle z 23. júla 1945 sa obsiahle citovali vyjadrenia národnosocialistického podpredsedu vlády J. Davida na obhajobu pluralitného stranického systému, začínajúce slovami: „*Tam, kde sa rozvíril boj proti politickým stranám, ostala nakoniec strana jediná, totalitná, vymykajúca sa ľudovej kontrole. To znamená, že obnova strán politických je u nás v záujme samotnej demokracie. Nám musí záležať predovšetkým na demokracii a na ľudových slobodách.*“¹² Priority a radikálnosť požiadaviek umožňuje odhadovať, že viacerí redaktori sa prikláňali skôr ku programu komunistov,¹³ tí však na Slovensku už počas povstania organizačne pohltili aj sociálnu demokraciu. Ani propagácia konkrétnych programových prvkov, spájaných s komunistami, však neznamenala automaticky podriadenosť aktuálnym politickým záujmom KSS, okrem iného už preto, že tieto často boli pod rozlišovacou schopnosťou redaktorov. Napríklad spomenutou kritikou získavania legitímácií za protislužbu totiž nespochybňovali len dotyčného držiteľa osvedčenia, ale aj všetkých tých, ktorí mu ho udelili.¹⁴ Aj o výskyte nehodných členov, zneužívajúcich svoje postavenie, a tým „*špinia čistý štít strany, uberajú na autorite NV, mýlia a zavádzajú verejnú mienku, zoslabujú pracovný výkon*“, sa hovorilo jedným dychom v súvislosti s Národnými výbormi, aj s „*DS alebo KSS*“.¹⁵

PRÁVNÍK A BYROKRAT V ĽUDOVEJ DEMOKRACII

Mnohí mladí redaktori, nastupujúci do profesie v chaotických podmienkach Povstania, si zjavne nerobili ťažkú hlavu ani z formálnych podmienok fungovania médií. Voči radikálnym mladým veteránom s lokálnym politickým krytím, navyše už vyzbrojeným heslami boja proti byrokracii, nezriedka ťahal nadriadení „*úradníci*“ za kratší koniec. Dobrým príkladom postoja voči „*systému*“ a naivných predstáv o ňom (nasledovaných o to radikálnejšími receptami na riešenie) bol viac než jednostranový lament z augustového, ôsmeho čísla na tému „*Byrokracia alebo sabotáž?*“.¹⁶ Zo zlyhávajúceho zásobovania sú tu hrubým písmom obvinení (kolektívne, no s uvedením obligátneho „*česť výnimkám*“) „*právnici*“, ktorí predsa „*vytvorili celý ten byrokratický štátny aparát*“. A ešte tvrdsie formulované: „*áno, neváham to tvrdiť, že právnici sú tým elementom, ktorí svojou reakcionárskou povahou znemožňujú každé úsilie o pokrok*“, využívajúc na to „*labyrint všelijakých právnych predpisov a paragrafov*“.

Pre ťaženie voči právnickej profesii anonymizovaný autor -Mx- využil ťažko napatiteľný argument sovietskeho vzoru. Tvrdil, že medzi množstvom informácií o ZSSR, s ktorými mal možnosť sa stretnúť, zaregistroval tie o „*tvorivej činnosti*“ stachanovcov,

¹¹ Lúčime sa s našimi osloboditeľmi. *Ohňom a perom*, I., č. 3, 8. 7. 1945, s. 4.

¹² DAVID, Josef. Prečo politické strany? *Ohňom a perom*, I., č. 5, 23. 7. 1945, s. 4.

¹³ KAČALKA, Juraj. Tvoja povinnosť, partizán. *Ohňom a perom*, I., č. 2, 30. 6. 1945, s. 3.

¹⁴ „Upozorňujeme, že čo i budeme nútení postaviť si pred dvere redakcie dvoch automatčikov, budeme nemilosrdne a znovu zdôrazňujeme: nemilosrdne a bez ohľadov kritizovať a poukazovať na chyby, bez ohľadu na intervencie a rodinkárstvo“. Z redakcie. *Ohňom a perom*, I., č. 4., 15. 7. 1945, s. 2.

¹⁵ MARKOVIČ, Gustáv. Sme prezieraví a rozumní? *Ohňom a perom*, I., č. 13, september 1945, s. 4.

¹⁶ -Mx-. Byrokracia alebo sabotáž? *Ohňom a perom*, I., č. 8, 18. 8. 1945, s. 2.

lekárov, agronómov, inžinierov, ale s výnimkou jedného prípadu nikdy „nepočul o nejakých právnických dielach, ktoré by boli dôležité pri vybudovaní ZSSR“. Uvedenou výnimkou mala byť sovietska ústava, ktorej kvalita bola vyzdvihovaná i v západných demokraciách. No aj pri nej nadobudol pisateľ pocit, že „najmenšiu zásluhu na tomto diele mali práve právnici“. Preto ich vyzýval, aby – „ak to poctive myslia byrokrati s právnikmi na čele“ – spolupracovali s tými, „ktorí tvoríme s ľudom a pre ľud“, len z miesta, ktoré im „dľa dôležitosti prislúcha“, teda ďaleko za technikmi, lekármi, inžiniermi, ktorí „spolu s pracujúcim ľudom sú jedine v stave uskutočniť program vlády a zvýšiť úroveň všetkého pracujúceho ľudu“. Je azda na mieste pripomenúť, že priamo na čele KSS vtedy stál právnik.

Článku sa dostalo okamžitej reakcie a v nasledujúcom čísle sa niekoľko z jeho tvrdení pokúšal vyvrátiť rovnako anonymizovaný „Dr. G. R.“. Upozorňoval nielen na potrebu dokumentácie, teda „papierových predpisov“, ku všetkým jednoduchším i zložitejším mechanizmom, ale i na to, že jedným z cieľov šesťročného vojnového zápasu o slobodu bolo nastolenie „právneho stavu“, „právnej istoty“, a tejto požiadavky sa nemožno vzdať ani „pri prebudovávaní štátu k lepšiemu“. ¹⁷ Po jeho vyjadrení redakcia vyzvala aj ďalších čitateľov, ktorí „sa cítia schopnými a dostatočne zbehlými“, aby sa do tejto diskusie zapojili.

Ako prvý reagoval Andrej Zábredský, ktorého odpoveď „Čo žiada ľudovláda od byrokracie“ už zabrala takmer tri strany časopisu. Sústredil sa najmä na požiadavku nových právnych noriem, pochopiteľných bez dodatočného expertného výkladu. Tie žiadal vydať v precíznej, trvalej forme bez záťažových aktualizácií. V prirovnaní o ich možnej funkčnosti využil dobovo atypickú metaforu kostola, kde Otčenáš platí bez dodatkov, „niet tam právnikov, ktorí by ho stále menili a doplňovali“ a preto aj – na rozdiel od úradu – občan do kostola vstupuje s istotou a s vedomím, že si je tam s ostatnými rovný. Na druhej strane apeloval na partizánskych veteránov, že priamočiare spôsoby, ku ktorým boli nútení v drsnom prostredí hôr, nemožno priamo prenášať do každodenného civilného života. ¹⁸

Ďalším textom k téme prispel poslucháč práv A. Chlumecký, ktorý svoju stať nazval príznačne „Neinformovanosť“. ¹⁹ Snažil sa protirečiť tvrdeniu o reakčnosti právnickej profesie odkazom na schopnosť sovietskeho práva (a teda právnikov) zabezpečiť novými normami výdobytky revolúcie, a tým umožniť ostatným ďalšie budovanie. Upozorňoval aj na nebezpečenstvo diktatúry, hroziace pri neexistencii stabilného právneho poriadku, teda predpisov nezávislých na svojvôli jedinca. Politickú pozíciu právnického stavu pisateľ vyzdvihol i tvrdením, že títo – na rozdiel od „mnohých technikov a lekárov“ – zo Sovietskeho zväzu po revolúcii neemigrovali, ale „zapojili sa s elánom do práce“.

Podobne prezieravý vzťah ako k „úradom“ mali redaktori *Ohňom a perom* i k oficiálne priznávanej represívnej cenzúre, s ktorou sa púšťali do medializovaných sporov. O predbežnej cenzúre, ktorá mala trvať do 1. januára 1946, netušili, pretože o nej vtedy nebola nikde verejná zmienka. Úprimne prežívané nadšenie z oslobodenia ich

¹⁷ -Dr.G.R.- Právníkova poznámka. *Ohňom a perom*, I., č. 9, 25. 8. 1945, s. 3–4.

¹⁸ ZÁBREDSKÝ, Andrej. Čo žiada ľudovláda od byrokracie? *Ohňom a perom*, I., č. 10, 1. 9. 1945, s. 2–4.

¹⁹ CHLUMECKÝ, A. Neinformovanosť. *Ohňom a perom*, I., č. 11, september 1945, s. 9.

priebežne chránilo pred stretom s obmedzeniami slobody slova, presadenými Košickým vládnym programom, kde sa zakazovala kritika Sovietskeho zväzu. Navyše, ešte v Košiciach predseda vlády Zdeněk Fierlinger pred spojeneckými novinármi vyhlásil, že Československo sa nemá stať jednou zo sovietskych republík, a že všetok československý ľud si želá úplnú samostatnosť. Podľa správy Zpravodajskej agentúry Slovenska, vydané o jeho vystúpení v Košiciach, sa aj komunistická strana v ČSR „*pripojila a pracuje za nezávislú ČSR*“. Vyhlásil tu, že zmluva „*o spolupráci a vzájomnej pomoci so Sovietskym zväzom sa bude dôsledne rešpektovať*“ a zdôraznil, že bol „*oprávnený vyhlásiť, že u nás je najširšia sloboda tlače a slova, takže noviny môžu písať, čo sa im zachce*“.²⁰ Aj toto vyjadrenie vo svojej krátkej správe redakcia prevzala a kvitovala s uspokojením.

MEDZI KRITIKOU A CENZÚROU

Ako motto k redakčnému článku z 1. augusta 1945 o potrebe „*tvorivej kritiky*“²¹ uviedol anonymný autor úryvok z textu Dr. Jozefa Lettricha, uverejneného v *Demokratických hlasoch* č. 1, ktorý vyznieval ako protest proti cenzúre: „*Kritika je vážnym činiteľom v demokracii. Diktatúra a fašizmus neznáša kritiku. Potlačili ju. U nás to nebude mať miesta. U nás potrebujeme tvorivú kritiku slobodného slova.*“ V ďalšom texte bola možnosť kritiky označená za „*charakteristickú známku demokratického spôsobu života*“, ktorý umožňuje povedať si svoj úsudok o aktuálnych javoch a vôbec o „*všetkom, k čomu je rozumný človek zaviazaný zaujať určitý postoj*“. Toto ocenenie slobodnej kritiky však bolo sprevádzané varovaním, že túto „*veľkú výhodu demokratického života*“ mnohí zneužívajú tak, „*ako býva zneužívaná zbraň fanatickým neľudským bojovníkom*“.

Tu sa redakcia pokúšala formulovať rozlišovacie znaky prínosnej, teda „*pravej*“ kritiky od klebiet a ohovárania. Rozdiel bol v pohnútke, ktorou nebolo zlepšenie situácie, ale „*závisť, nenávisť, sebeckto a vôbec plytké mravné založenie*“ človeka, od ktorého také tvrdenie pochádzalo. V danej situácii ho ako vedomý nepriateľský akt prisudzovali ľuďom, „*ktorí morálne, vlastne nemorálne prehrali vojnu*“, „*nevideli, nechceli vidieť hlboké úpadkové smery fašizmu a národného socializmu, ich pekelné plány*“, a tak sa „*snažia znevážiť všetky výdobytky demokracie*“, ťažkosti s prekonávaním následkov „*fašistického vojnového vandalizmu*“ pripisujú „*neschopnosti a nedostatky demokratickej správy*“, atď.

Už o dva týždne sa ale priamo v tomto časopise vyskytla vybielená časť textu. Cenzúra sa dotkla poviedky Jána Roháča, zameranej na kritiku nedostatkov v občianskom živote.²² Celý text obsahoval niekoľko fixovaných hierarchií redakčného kánonu. V jeho centre bol typizovaný partizán, ktorý sa po útrapách bojov „*najprv v Rusku, potom v horách na Slovensku... v tyle nepriateľa a konečne na fronte vo vlasti*“ vracal domov. Jeho najbližším cieľom bolo „*budovať ľudovo-demokratický štát*“, „*štát pocti-*

²⁰ *Ohňom a perom*, I., č. 1, 23. 6. 1945, 1, s. 3.

²¹ -p-. *Potrebujeme tvorivú kritiku. Ohňom a perom*, I., 1. 8. 1945, č. 6, s. 4.

²² ROHÁČ, Ján. Čistý štít. *Ohňom a perom*, I., 18. 8. 1945, č. 8, s. 3.

vých Čechov a Slovákov“, „štát rovnoprávných robotníkov, roľníkov a pracujúcich inteligentov“. Presne definovaní a hierarchizovaní boli aj jeho aktuálni partneri: chystal sa podať ruku „ilegálnemu pracovníkovi tu doma, ktorý činnosťou v podzemí mohol nám vydobýť slobodu“, „politikovi, ktorý 6 rokov žil v emigrácii a tam napäl všetky svoje sily, duševné i fyzické, aby dosiahol zriadenia našej novej republiky, v ktorej budú môcť žiť ako súčasť veľkého slovanského bloku Slováci a Česi“ a „repatriantovi, ktorý za jeho politické presvedčenie, jeho rasovú alebo národnú príslušnosť trpel a bol mučený nemeckým Übermenschem“.

Nasledoval cenzurovaný opis jeho príhody v rozsahu 15 riadkov stĺpcovej sadzby, po ktorej znechutený, „červený v tvári určite z hnevu“ odchádzal a zvažoval, „či nemá ísť pre automat“. Počas zvyšku pochôdzky ho postretlo ešte niekoľko – už čitateľom dostupných – horkých zážitkov. V novinách si síce všimol správy o prebiehajúcich ľudových súdoch, no na vlastné uši v kaviarni počul dohadovanie šmelinárov, pašerákov, nového nepriateľa, „na ktorého nestačí automat“, teda „korupciu, čierny obchod, kolaboranta, dezorganizáciu a ľahostajnosť“. Povedka sa končila radikálnou výzvou formovať z podobných zaslúžilých veteránov odboja „prepadové skupiny, lietajúce komisie a kontrolné orgány“ vo všetkých úradoch, vybavené „najväčšou plnou mocou: stíhať, zatýkať, odstraňovať a čistiť všade, vtedy a tam, kde to náš záujem vyžaduje“.

Je pravdepodobné, že redakcia narážala na stenu zakázaných tém čoraz častejšie, pretože sa voči nej začala na svojich stránkach obsažne vyhraňovať. V októbri 1945 autor, podpísaný ako Paľo A. Inides, už otvorene písal o „tvrdej cenzúre v tlači“ a odmietal reči o jej neexistencii.²³ Je zrejmé, že zatiaľ vôbec nechápal politický kontext diania a spájal problémy s cenzúrou len vágne s „niektorými intelektuálmi“, ktorí „sú však bez akýchkoľvek vzťahov k žurnalistike vôbec“. Sťažoval sa, že kvôli nim „ideoví pracovníci ,musia‘ tvoriť a písať to, čo absolútne necítia, to, čo im nadiktuje proti nižším vrstvám a iným národnostiam tendenčne zameraný protektor“.

So znechutením si všímal prebiehajúcu premenu spoločenskej atmosféry, ktorá podľa neho človeka, ktorý „vidí pravdu“, nútila sa „rezignovane utiahnuť pred verejným činiteľom,“ aby kvôli vysloveniu pravdy neprišiel o pracovné miesto. V porovnaní so svojimi informáciami o pomeroch v Čechách hodnotil slovenskú situáciu ako horšiu, čo pripisoval platnosti špecifických právnych noriem.²⁴ A tak dával voľný priechod svojmu rozhorčeniu: „Čudujete sa ešte, prečo sú noviny v našej Republike na nízkej úrovni?“ Postrehol čoraz častejšie nahrádzanie autorských „hodnotných textov“ bezrizikovým publikovaním „inzercie a vyhlášok národných výborov“. Dôvod úpadku novinárskej profesie, ktorý sa odrážal na poklese predaných výtlačkov novín, sa mu zdal jasný: „Že váš brat po prečítaní jedného odstavca z úvodníka, šmarí noviny do kúta? Že na Slovensku žiadne noviny nemajú 100.000 výtlačkov? Nečudujte sa! Veď, hoci by som i chcel napísať niekoľko článkov na margo dnešnej všeobecnej situácie, pod zorným uhlom zamerania, nemôžem! Lebo je tu cenzúra ... N[árodná] B[ezpečnosť]... väzenie.“²⁵

²³ (pseud.) Inides Paľo A. O slobode tlače. *Ohňom a perom*, I., október 1945, č. 16, s. 2.

²⁴ Na Slovensku ostal v platnosti zákon č. 320/1940 Sl. z. o trestných činoch proti štátu, ktorý platil podľa oficiálneho stanoviska Povereníctva SNR pre pravosúdia (s výnimkou niektorých ustanovení, označených za „fašistické“) namiesto československého zákona č. 50/1923 Sb. z a n. na ochranu republiky.

²⁵ (pseud.) Inides, Paľo A. O slobode tlače. *Ohňom a perom*, I., október 1945, č. 16, s. 2.

Pustil sa dokonca i do priamej konfrontácie s politickým reprezentantom nového režimu, keď citoval vyjadrenia ministra informácií Václava Kopeckého pre *Svobodné slovo*, odkiaľ prevzal aj časť redakčného komentára a pridal i svoj. Minister tu tvrdil, že k danému dňu „*nevydal žiadneho nariadenia o písaní novín*,“ no redaktor *Svobodného slova* upozorňoval, že jestvujú „*aj iné spôsoby, ktorými sa dá sloboda tlače obmedzovať*“. Niektoré z nich aj načrtol: „*Každý, kto napíše do novín pravdivú správu, dajme tomu o prechmatoch v závodných radách, lebo o tendenčnosti rozhlasu a straníckosti ÚRO, či sväzu mládeže, alebo o nestatočnosti českých ľudí, aj úradov a pomerov k osloboditeľskej armáde, je prehlasovaný za zakuklenú reakciu, za rozbíjača národnej jednoty a robí dojem – aby som povedal vlastnými slovami ministra Kopeckého – ako by vyrábala nemožné noticky senzačné náznaky na objednávku tých, ktorým je ľudový ráz našej demokracie trňom v oku.*“

Vyjadrenia kolegu zo „*Svobodného slova*“, ktorý komentoval ministerské tvrdenia pre svoje obecnosť aj tým, že „*rozdiel je v tom, že tomu, čo nazýva pán minister ‚senzačnými náznakmi‘, hovoríme my a naši čitatelia pravda!*“ (v pôvodine „pravda“ zvýraznená hrubým písmom) sa dočkalo na stránkach *Ohňom a perom* uznalivej pochvaly a solidárneho hlasu: „*Keď sa hlása a systematicky kričí na všetky strany, že máme ľudovo-demokratickú republiku, nech je teda plná sloboda tlače, čo bude prvým krokom k uplatňovaniu všetkých zásad demokratických.*“ Zatiaľ podľa P. A. Inidesa zverejňovaniu „*pravdy*“ bránili „*teatrálne smiešne cenzúry a malí laikovia-protektori*“, kvôli ktorým sa autor cítil „*celkom konšternovaný a zdecimovaný*“, keďže mávali vo zvyku škrtnúť „*v článku najkrajšiu a najpresvedčivejšiu stať*“.

Redakcia časopisu *Ohňom a perom* sa cítila postihnutá i jedným z najčastejšie využívaných „*technických*“ spôsobov obmedzovania alebo likvidácie slobody slova, teda administratívnym obmedzením periodicity a znížením mesačného prídelu rotačného papiera. Na jeseň 1945 jej, podobne ako aj ďalším periodickým časopisom, na základe nariadenia povereníctva SNR pre priemysel a obchod (povereník JUDr. Ján Púll za KSS) zo dňa 17. septembra 1945 povolili iba osemstranový rozsah. Od počiatku vydávania sa časopis držal na týždennej frekvencii, pričom zvyšoval počet strán od júnových ôsmich cez júlových dvanásť až po dvadsaťstranové číslo z 25. augusta 1945. Potom opäť rozsah klesol na osem strán, s občasným sviatočným navýšením.²⁶

Redakcia najprv nariadenie akceptovala a pokúsila sa s ním vyrovnáť vynechaním „*niektorých menejcennejších rubrik*“ a zmenšením používaného písma v prospech zachovania vyššieho rozsahu textov, o čom aj čitateľov informovala.²⁷ No už v nasledujúcom čísle v rubrike „*Nestrpíme aby ...*“ sa vzdorne ohradila voči neférovému aplikovaniu daného nariadenia, upozorňujúc, že nariadenia príslušného povereníctva „*platili len pre niekoho*“ a že „*samotní povereníci nerešpektujú nariadenia iných rezortov*“. Konkrétnejšie sa uvádzalo, že napríklad aj „*istý bratislavský týždenník*“ vyšiel na 16 stranách, čo zakladalo podozrenie, že nariadenia „*platia len pre vidiek*“.²⁸

V novembri 1945 už venovali v *Ohňom a perom* svojmu sporu s Povereníctvom pre obchod a priemysel takmer celú stranu. Začínali citovaním kompletného nariadenia

²⁶ Číslo 17, vydané k 28. októbru, malo 16 strán, vianočné číslo 24 dosiahlo 20 strán.

²⁷ Z redakcie. *Ohňom a perom*, I., č. 13, september 1945, s. 8.

²⁸ Nestrpíme aby... *Ohňom a perom*, I., október 1945, č. 14, s. 8.

(jeho súčasťou bolo i obmedzenie inzercie na jednu stranu a umožnenie znásobenia rozsahu pri znížení obvyklej periodicity na dvojčíslo). Redakcia obširne opisovala svoju úradnú komunikáciu ako aj výsledky vykonaného byrokratického experimentu. Svoje pobúrenie odvíjala od faktu, že viaceré podobné časopisy, menovite *Nové slovo*, *Svet mladých*, *Partizán*, *Rozhlady* (všetko tlač KSS), pokračovali aj po vydaní nariadenia v pôvodnom, neobmedzenom rozsahu šestnástich strán. Situácia sa nezmenila ani po tom, ako redakcia na tento nesúlad písomne upozornila a požiadala poverenieťvo dodržiavať rovný prístup, teda o povolenie vrátiť aj ich rozsah na dvanásť strán. Nasledovné číslo pokusne vydala s vyšším počtom strán, s pripravenou výhovorkou, že ďalší týždeň sa vydania vzdá, čo i dodržala. No ani touto provokáciou nevyvolala žiadnu pozornosť zodpovedného orgánu. Až sa zdalo, že o tomto nariadení poverenieťva vlastne nikto okrem nej netušil. Navyše, na svoju písomnú žiadosť sa nedočkala odpovede ani po mesiaci, čo u jej členov vyvolalo ďalšie podozrenia z toho, či zákaz nebol doručený len tomuto „partizánskemu“ časopisu, prípadne či len s ním jediným sa nekomunikuje, alebo či teda nariadenia Poverenieťva obchodu a priemyslu „*plnia len tí, ktorí chcú a majú dobrú vôľu*“ a ich plnenie je „*len tak nemožne kontrolované*“. Čitateľom teda sľúbila ďalšie systematické pranieťovanie úradného šlendriánu, s nádejou, že toto z jej strany nebude vnímané ako „*protišťatny čin*“.²⁹

Začiatkom decembra 1945 sa na Václava Kopeckého ohľadom cenzúry obracal priamo na titulnej strane šéfredaktor časopisu, keď rozhorčene zareagoval na dve ministrove vyjadrenia, ktoré interpretoval ako „*kardinálne omyly*“.

Prvý z omylov, ktorých sa minister „*dopustil*“ ešte v lete, sa týkal jeho vyjadrení, súvisiacich s prvým výročím Slovenského národného povstania. Vyhýbal sa totiž prijateľnému termínu „*Slovenské národné povstanie*“, ktorým sa povstalci hlásili k tradícii inej revolty spred sto rokov, s všeobecne prijímanou pozitívnu spoločenskú konotáciou, teda k „*Slovenskému povstaniu 1848*“. Miroslav E. Golecký reagoval na to, že hoci sa pri prvom výročí konali nielen na Slovensku ale i v Čechách oslavy s oficiálnym libretom „*hrdinského odboja Slovákov proti tým, ktorí chceli zotročiť slovenský národ a ubrať mu právo spoločného nažívania s bratmi Čechmi v rámci slobodnej Československej republiky*“, minister V. Kopecký na týchto oslavách v Prahe rečnil „*o akomsi bansko-bystrickom povstaní*“, pričom z prejavu len hmlisto vyplývalo, že malo „*čosi do činenia*“ so „*Slovenským národným povstaním*“.

S neskrývanou iróniou autor pripúšťal, že zrejme o tejto dejinnej udalosti nebol pán minister informácií riadne „*informovaný*“ a preto sa „*dopúšťal vo svojom vyjadrovaní o povstaní omylov*“, ktoré už povstaleckí veteráni v redakcii „*odmietali a nechceli znášať*“. Ako lokálpatrioti a priami účastníci diania v jednom z jeho najaktívnejších centier (v Ružomberku totiž povstalci prepadli väznicu a oslobodili politických väzňov už 26. augusta a na Liptove sa riadna vojenská obranná línia udržala až do konca októbra 1944) ministra hrubým písmom poučovali, že „*v roku 1944 v augustových dňoch vypuklo na Slovensku povstanie celého slovenského národa (nerátajúc v tom modloslužobníkov tiso-vsko-machovsko-tukovských), ktoré sa nazýva slovenské národné povstanie*.“ Použitou dikciou predstavovali tento terminologický spor spôsobom blízky biblickej

²⁹ Redakcia. Haló, Poverenieťvo... *Ohňom a perom*, I., november 1945, č. 18, s. 2.

exegéze: „*toto je nielen formálny termín, ale je to názov, ktorý zahrňuje do seba celú pravdu nášho boja...*“. Zo spätného pohľadu si Golecký dovoľoval voči vtedajšiemu (a najmä ešte budúcemu) ministrovi naozaj dosť. „*Či snád, pán minister, zato, že Slovenska národná rada mala sídlo v Banskej Bystrici je to povstanie bansko-bystrické? Ale potom i Československá, keďže jej hlavné mesto je Praha, by sa mala nazývať pražskou republikou. Však smiešna logika, pán minister?*“

Následne sa šéfredaktor venoval vyvracaniu ďalšieho mylného tvrdenia ministra Kopeckého, tentoraz už zasahujúceho priamo do systému komunistickej kontroly informácií v štáte. Zďaleka nie súdružskou formuláciou mu osviežoval pamäť na rozhovor, „*s novinármi, kde ste sa ráčili vysloviť, že u nás v Československej republike je najširšia sloboda tlače*“ a na tvrdenia, že sám nevydal nijaké nariadenie „*o tom, či cenzúra prevádzaná má byť alebo nie*“. Autor tu varoval, že samotný pojem „*sloboda tlače*“, zvlášť tá „*úplná*“, je „*u nás pojem ožehavý*“, „*len a len relatívny*“, a človek znalý praxe by zaň nemohol dať „*ruku do ohňa*“.

Uvádza, že s priamym zásahom cenzora do už vysádzaného textu sa redakcia stretla za krátke, ani nie polročné, obdobie svojej existencie prinajmenšom trikrát, v článkoch „*Prostitúcia a čo potom*“, „*Ilegálni pracovníci*“ a „*Čistý štít*“. Z toho raz ostalo po vypadnutých slovách „*maličké vybielené miestečko*“, ktoré bežnej pozornosti čitateľa uniklo, ďalší raz „*museli meniť text*“. Tretí prípad, kde sa na vyčiarknutie pätnástich riadkov textu redakcia rozhodla upozorniť sama, zachovaním medzery s nápisom „*cenzurované*“, bol už spomínaný vyššie.³⁰ Golecký skúsenosti vlastnej redakcie solidárne dopĺňal o informácie z prostredia ďalších redakcií: „*A nie sme sami, pán minister. Šibeničky, Čas, atď, tam všade akási neznáma ruka pod spôsobom cenzúry šarapatí. Ale Vy tomu poviete: najširšia sloboda tlače.*“ Po upozornení na tento „*druhý kardinálny omyl*“ si od ministra informácií pýtal za prejavenu nespratnosť preventívny pardon: „*dúfame, že sa nehneváte preto, že sme miesto Vás raz i my informovali československú verejnosť*“.³¹

ZÁVERY

Dodržiavanie zásad stanovených Košickým vládnym programom od počiatku razantne obmedzovalo, či skôr likvidovalo princípy parlamentnej demokracie v prostredí obnovenej republiky, vrátane zavádzania prvkov predbežnej cenzúry.

Výskum konkrétnych regionálnych tlačovín ukazuje relatívne silný vplyv miestnych podmienok na celkový obsah tlače i nálady v redakcii. Vzhľadom na prevzatie niektorých právnych noriem zo Slovenského štátu sa čiastočne líšil i právny rámec, v ktorom na Slovensku pôsobila povojnová cenzúra.

V „povstaleckých“ oblastiach na Slovensku už pol roka pred oslobodením vznikali silné redakčné skupiny, spojené odbojovou skúsenosťou, vďaka ktorej bola ich rezis-

³⁰ C.D. Prostitúcia a čo potom? *Ohňom a perom*, I., 23. 7. 1945, č. 5, s. 9; ROHÁČ, Ján. Čistý štít. *Ohňom a perom*, I., 18. 8. 1945, č. 8, s. 3; -din- Ilegálni pracovníci, *Ohňom a perom*, I., september 1945, č. 11, s. 5.

³¹ GOLECKÝ, Miro E. Dva omyly p. min. Kopeckého. Minister informácií informuje a nie je informovaný. *Ohňom a perom*, I., december 1945, č. 21, s. 1–2.

tentnosť voči automatickému podriadeniu sa úradným ale i centrálnym straníckym pokynom vyššia. Hoci v prípade výskumu *Ohňom a perom* išlo v podstate o lokálny dvojtýždenník, dobová produkcia jeho redaktorov, mladých partizánov z Oravy a Liptova, je pre poznanie povojnovej mediálnej politiky dôležitá. Vedení kombináciou neskúsenosti a odhodlania písali o tom, čo im ako občanom na Slovensku chýbalo, ale i to čom ich zaujímalo, s čím nesúhlasili ale čo považovali za hodné pozornosti. Svojim odhodlaním verejne sa brániť voči tlaku predbežnej cenzúry redakcia o jej pôsobení a mechanizmoch zachovala zreteľné stopy priamo vo svojom obsahu.

JUDr. Katarína Zavacká, CSc.
Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Katarina.Zavacka@savba.sk